

Subdezvoltarea social – economică în Europa sud-estică în secolele XIX – XX: o abordare comparativă

Sintagmele **slab dezvoltat**, **submediu dezvoltat**, **în curs de dezvoltare** se numără printre cele mai des folosite pentru a defini caracterul economiei țărilor Europei sud-estice în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Ele au intrat în componența unor concepte cum sunt **economia de piață submediu/slab dezvoltată**, **economia centralizată în curs de dezvoltare** și altele, ce exprimă situarea țărilor din regiune pe una sau alta din treptele subdezvoltării social – economice¹.

Fenomenul subdezvoltării, ca atare, precum și preocupările științifice de studiere a sa, nu sunt de dată recentă. Dar numai în ultimele trei – patru decenii, pe măsura accentuării tendinței de tratare la scară globală a problematicii social – economice, fenomenul subdezvoltării a format obiectul unor dezbateri de largă rezonanță în lumea științifică, în cea politică și în mass – media. S-a acumulat, astfel, o literatură de specialitate absolut impresionantă cantitativ, dar foarte eterogenă în ceea ce privește modalitățile de abordare a temei. Toate categoriile de specialiști (economisti, istorici, sociologi, politologi etc.) sunt de acord, pe de o parte, cu definirea subdezvoltării drept un fenomen profund negativ și potențial destabilizator pentru evoluția omenirii, iar pe de altă parte, cu necesitatea unei dezvoltări social – economice accelerate și, pe această cale, a înlăturării în perspectivă a decalajelor și asimetriilor la scară mondială². În schimb, criteriile de definire, geneza, trăsăturile generale și particulare, ca și căile de soluționare ale fenomenului sunt extrem de controversate.

Pentru a comensura nivelul de dezvoltare social – economică, este uzuală compararea unor indicatori reprezentativi privind evoluția demografică, rezultatele activității economice, structura economiei naționale, nivelul de trai, nivelul prestațiilor sociale și altele. Acest gen de abordare reprezintă un necesar punct de plecare și de sprijin pentru orice construcție teoretică vizând definirea caracterului economiei țărilor din Europa sud-estică în ultimele circa 14 decenii. Prezentarea și interpretarea mărimii și dinamicii acestor indicatori reprezentativi se constituie, în același timp, într-un demers de reevaluare realistă a locului regiunii pe harta social – economică a lumii.

Evoluția demografică este reflectată, între altele, de indicatorii excedentul demografic natural și speranța de viață la naștere.

Excedentul demografic natural în Europa sud-estică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele trei decenii ale secolului al XX-lea a fost deosebit de ridicat, fapt datorat, potrivit opiniei celor mai mulți dintre specialiști, diminuării masive (în comparație cu secolele și deceniile anterioare) a mortalității infantile. În medie, sporul demografic anual a fost în Serbia și Albania de peste 3,5%, în Bulgaria de 2,5%, iar în rest de cca 3%¹. Această dinamică demografică depășea cu mult pe cea din Europa vestică la acea dată, fiind însă apropiată de cea existentă în Anglia și Franța în perioada de trecere la economia de piață.

Tabelul 1

Populația Europei sud-estice, în mărime absolută (în mil. locuitori) și relativă

Regiunea	1936 – 1938		1986 – 1988	
	Populația	în %	Populația	în %
Total	2.000	100	5.200	100
Țări dezvoltate ⁴	410	20.5	680	13
Țări în dezvoltare ⁵	1.590	79.5	4.520	87
Europa sud-estică ⁶	52	2.6	68	1.3

Sursa: The Fontana Economic History of Europe, vol. IV, partea a 2-a, p. 147 – 148; World Atlas, 1990, p. 78 – 79.

Sporul demografic natural a înregistrat după 1930 o diminuare lentă dar, în general, constantă în Europa sud-estică, în timp de în țările din Lumea a treia a avut loc o veritabilă explozie demografică. Între anii 1930 – 1950, excedentul natural a oscilat în Bulgaria și Grecia între 1.8 – 2.2%, atingând în anii 1980 valori și mai coborâte. Această tendință se datora, în principal, unor mutații în modul de viață și comportamentul populației. Rezultatele măsurilor de stimulare a natalității, adoptate în unele țări din regiune, începând din deceniul 1960 – 1970, sunt interpretate contradictoriu în literatura de specialitate. Această dinamică demografică se apropie – chiar dacă, încă, fără să coincidă – de cea din țările dezvoltate și se îndepărtează, în aceeași măsură, de cea existentă în țările Lumii a treia, în a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Mărimea populației este influențată, în afara sporului demografic natural, de numeroși alți factori. Pierderile umane înregistrate în urma celor două războaie mondiale, în Europa sud-estică, și a unor conflicte locale au depășit 6.5 milioane persoane, iar soldul mișcărilor de populație în raport cu alte regiuni ale lumii a fost negativ⁷. Ca urmare a acestor evoluții, creșterea populației a fost relativ lentă, iar ponderea Europei sud-estice în populația lumii s-a diminuat de la 2.6% în anii 1930 la 1.3% în anii 1980, adică la jumătate.

Speranța de viață la naștere în țările Europei sud-estice a trecut, în medie, de la cca 40 ani la cumpăna secolelor XIX – XX, la 50 – 55 ani în anii 1930⁷ și la 65 – 73 ani în anii 1980. La acest indicator, decalajul față de țările dezvoltate s-a diminuat constant, de la cca 20 ani (în deceniul 1890 – 1900) la doar 4 – 7 ani în anii 1980. Speranța de viață în țările Lumii a treia a cunoscut în ultimele decenii valori apropiate celor înregistrate în Europa sud-estică la începutul secolului al XX-lea.

Examinând dinamica indicatorilor excedentul demografic natural și speranța de viață la naștere, se constată că Europa sud-estică a înregistrat valori proprii lumii în curs de dezvoltare la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele trei – cinci decenii ale secolului al XX-lea, și lumii dezvoltate, într-o măsură crescândă, în a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Rezultatele activității economice sunt exprimate de numeroși indicatori agregati, între care produsul intern brut și produsul intern brut pe locuitor.

Volumul **produsului intern brut** a cunoscut, de-a lungul secolului al XX-lea, creșteri apreciable, dar inegal repartizate între țările lumii. Pornind de la niveluri mai coborâte, țările în curs de dezvoltare au cunoscut o creștere mai rapidă decât cele dezvoltate, fapt care s-a reflectat în mărirea ponderii lor în volumul total al produsului intern brut.

Tabelul 2

Produsul intern brut în Europa sud-estică, în mărime relativă

Regiunea	1890	1938 – 1938	1986 – 1988
Total	100	100	100
Țări dezvoltate	74.2	69.5	61.4
Țări în dezvoltare	25.8	30.5	38.6
Europa	59.3	44.2	29.8
Europa sud-estică	2.7	2.4	0.9

Sursa: Calculat de autor după: P. Bairoch, **Commerce extérieur et développement économique de l'Europe**, p. 281; T. Postolache (coord.), **Economia României – secolul XX**, p. 493 – 762.

Greutatea specifică a Europei sud-estice în volumul produsului intern brut realizat în Europa a cunoscut o ușoară creștere în primele decenii ale secolului al XX-lea, urmată de o dinimulare în a doua parte a intervalului studiat. Dinamica acestui indicator în țările din regiune a urmat, în general, media europeană.

În raport cu evoluțiile pe plan mondial, ponderea Europei sud-estice a cunoscut o scădere continuă, mai lentă în perioada economiei de piață și mai rapidă în a doua parte a perioadei economiei centralizate.

După mărirea produsului intern brut pe locuitor în deceniul 1890 – 1900, respectiv, 1980 – 1990, țările lumii pot fi clasificate în mai multe grupe.

1. Grupa țărilor foarte dezvoltate, compusă la sfârșitul secolului al XIX-lea din două țări: Marea Britanie și Belgia, care depășeau de peste 3.5 ori media mondială; iar în anii 1980 din cca 20 țări, dintre care 12 în Europa, iar restul în alte continente, care depășeau de 8 – 11 ori media mondială.

2. Grupa țărilor dezvoltate, compusă la sfârșitul secolului al XIX-lea din cca 10 state, dintre care 8 în Europa și 2 în America de Nord, care depășeau de 2 – 2.5 ori media mondială; iar în anii 1980, din cca 16 state, dintre care 6 în Europa, iar restul în Orientul Mijlociu și Asia de sud-est, care depășeau de cca 4 – 7 ori media mondială.

Grupele 1 și 2 formează lumea dezvoltată.

3. Grupa țărilor mediu dezvoltate, compusă la sfârșitul secolului al XIX-lea din cca 10 state, cu precădere în Europa și America Latină, depășind de 1.3 – 2 ori media mondială, iar în anii 1980, din cca 15 state de pe toate continentele, depășind de 2 – 4 ori media mondială.

4. Grupa țărilor submediu dezvoltate, compusă la sfârșitul secolului al XIX-lea din cca 20 state, între care statele din Europa sud-estică, Rusia și Portugalia, situate la nivelul mediei mondiale. Începând din deceniul 1960 – 1970, ea nu mai este individualizată, țările care intrau în componența sa fiind absorbite, fie de grupa țărilor mediu dezvoltate, fie de cea a țărilor slab și foarte slab dezvoltate.

5. Grupa țărilor slab și foarte slab dezvoltate, compusă la sfârșitul secolului al XIX-lea din cca 40 state independente, autonome și colonii, aproape toate extraeuropene, iar în anii 1980 din peste 110 state de pe toate continentele. După unele aprecieri, după anii 1970, ea s-ar fi scindat treptat în două subgrupe: cea a țărilor slab dezvoltate cu potențial de dezvoltare important (cca 50 state de pe toate continentele) și cea a țărilor foarte slab dezvoltate (peste 60 de state din Africa, Asia și America Latină)⁸.

Grupele 3, 4 și 5 formează lumea în (curs de) dezvoltare.

Examinarea comparativă, la un interval de aproximativ un secol, a mărimii produsului intern brut pe locuitor pune în evidență o dublă polarizare a țărilor lumii.

Pe măsura apariției a noi state pe harta lumii, s-a extins aria geografică atât a lumii dezvoltate, cât și a celei subdezvoltate, în timp ce aria țărilor cu dezvoltare mijlocie s-a restrâns. După cum se constată din tipologia înfățișată mai sus, grupele 1 și 2 s-au extins numeric de la 12 state la 36 de state, iar grupa 5 a trecut de la 40 de state la peste 110 state. În schimb, grupa 3 s-a subțiat de la 30 state la 15 state, iar grupa 4 s-a dezintegrat.

Țările din Europa sud-estică (mai puțin Albania) au făcut parte, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din grupa celor submediu dezvoltate. Pe măsura dezintegrării acestei grupe, țările sud-est europene cu economie centralizată au trecut în grupa țărilor slab și foarte slab dezvoltate, iar Grecia a devenit, după 1980, cea dintâi – și până în prezent singura – țară din regiune intrată în componența grupeii țărilor cu dezvoltare medie.

Decalajele existente între țările aparținând unor grupe diferite au cunoscut o tendință de majorare. Acest fapt s-a datorat, în principal, dinamicii demografice diferite în țările dezvoltate și respectiv, în țările în curs de dezvoltare. Țările dezvoltate au înregistrat creșteri moderate ale volumului produsului intern brut și creșteri demografice lente. Țările în dezvoltare au cunoscut creșteri, comparativ, mai importante ale volumului produsului intern brut și creșteri demografice explozive.

După unele aprecieri, pentru a menține același nivel al produsului intern brut pe locuitor, la o rată de creștere demografică de 3%, curentă în țările în dezvoltare, este necesară o creștere a volumului produsului intern brut de cel puțin 5 – 6 %. Or, rata medie de creștere a produsului intern brut în țările în dezvoltare în perioada 1960 – 1980 a oscilat, după diverse estimări, între 4.8% și 6.1%.

Tabelul 3

Produsul intern brut pe locuitor în Europa sud-estică, în mărime absolută și relativă

Țara	1936 – 1938		1986 – 1988	
	Volum ⁹	în %	Volum ¹⁰	în %
Media mondială	cca 100	31	2.800	28
Țări dezvoltate	320	100	10.000	100
Țări în dezvoltare			1.500	15
Marea Britanie	480	150	10.400	104
Italia	252	79	10.730	107
Cehoslovacia	288	90	3.960	39
Japonia	270	84	14.400	144
Europa sud-estică	90	28	2.580	26
România	100	31	2.210	22
Bulgaria	95	30	2.180	22
Iugoslavia	91	28	2.680	27
Albania	cca 65	20	790	8
Grecia	80	25	3.750	37

Sursa: vezi Tabelul 2.

Mărimea produsului intern brut pe locuitor în țările Europei sud-estice se situa, la sfârșitul secolului al XIX-lea, aproximativ la nivelul mediei mondiale. În ultima parte a tranziției la economia de piață, statele din regiune au cunoscut creșteri moderate ale acestui indicator, dinamica fiind ușor inferioară celei din țările Europei dezvoltate. Această tendință s-a menținut, în linii generale, și în prima parte a funcționării economiei de piață. În perioada 1929 – 1947, mărimea produsului intern brut pe locuitor s-a diminuat, dar mai puțin accentuat decât în țările europene dezvoltate, ceea ce a determinat o atenuare a decalajelor față de acestea și o menținere a poziției medii pe plan mondial.

Țările din regiune în care a demarat după 1945 perioada de trecere la economia centralizată au înregistrat o dinamică a acestui indicator ușor inferioară celui din țările dezvoltate, dar aproximativ egală mediei mondiale. Această tendință s-a accentuat în perioada de funcționare a economiei centralizate, determinând majorarea decalajului față de țările dezvoltate și căderea sub nivelul mediei mondiale. Practic, evoluția acestui indicator a fost similară celei din țările slab dezvoltate, deși dinamica demografică în regiune era considerabil mai redusă.

După cum reiese din tabelul 3, mărimea produsului intern brut pe locuitor a crescut în mod inegal în diverse țări. Marea Britanie a retrogradat din poziția fruntașă deținută timp de două secole în Europa, ajungând în grupa

țărilor dezvoltate. Pornind de la niveluri apropiate la sfârșitul anilor 1930, Cehoslovacia, Japonia și Italia au cunoscut evoluții diferite, care le-au adus, o jumătate de secol mai târziu, în situații diferite: Japonia, în grupa țărilor celor mai dezvoltate, Italia, în grupa țărilor dezvoltate, iar Cehoslovacia, în grupa țărilor mediu dezvoltate.

Țările din Europa sud-estică au cunoscut, nu mai puțin, creșteri diferențiate. România și Bulgaria au înregistrat o dinamică apropiată, mărimea indicatorului crescând de 22 – 23 ori, fapt ce a contribuit la ocuparea unor locuri învecinate în clasamente alcătuite după acest criteriu. Iugoslavia a înregistrat creșteri de aproape 30 ori, ceea ce i-a permis să le depășească. Cunoscând o creștere de numai 12 ori, Albania s-a îndepărtat mult de media regiunii. După cca două decenii de creștere relativ rapidă a produsului intern brut pe locuitor, între 1960 – 1980, Grecia s-a distanțat, la celălalt pol, de restul statelor din Europa sud-estică.

Structura economică este reflectată, între altele, de greutatea specifică a sectoarelor economice în realizarea produsului intern brut. După cum se cunoaște, structura economiilor naționale moderne cuprinde trei sectoare: primar (agricultură, silvicultură, industrie extractivă); secundar (industrie prelucrătoare, construcții) și terțiar (servicii pentru producție, transporturi, comerț, finanțe, turism etc.).

Sectorul primar a reprezentat, în mod tradițional, principalul sector economic în toate țările lumii. Pe măsura trecerii la economia de piață și a maturizării graduale a acesteia, s-a conturat tendința istorică de diminuare a ponderii sectorului primar și de creștere a ponderii celorlalte sectoare. Întârzierea în dezvoltarea economică modernă a țărilor din Europa sud-estică în raport cu țările dezvoltate s-a repercutat asupra întârzierii în înnoirea structurii economice.

În perioada de trecere la economia de piață în Europa sud-estică, sectorul primar a continuat să fie predominant, în timp ce dezvoltarea celorlalte sectoare era redusă. Începutul perioadei de funcționare a economiei de piață coincide în regiune cu cel al primei industrializări și al realizării, fie și parțiale, a rețelei feroviare, al extinderii urbanizării, dar dezvoltarea sectoarelor secundar și terțiar a fost modestă¹¹. După cum atestă datele statistice, în anii 1930, produsul intern brut se realiza în proporție de 30 – 40% în sectorul primar, de 20 – 35% în sectorul secundar și de 25 – 35% în sectorul terțiar. Țările din regiune se găseau într-o situație intermediară între țările dezvoltate, care realizau peste 70 – 80% din produsul intern brut în sectoarele secundar și terțiar, și țările în dezvoltare, care realizau 50 – 70% în sectorul primar.

În perioada de funcționare a economiei centralizate, în țările Europei sud-estice ponderea sectorului primar a diminuat progresiv, iar în cadrul

lui a crescut importanța bazei de materii prime și a energiei și a scăzut cea a ramurilor agro – alimentare. În urma industrializării postbelice, greutatea specifică a sectorului secundar, în care precumpăneau ramurile industriale tradiționale și construcțiile, s-a majorat până la 45 – 55%. Sectorul terțiar realiza, cu precădere în transporturi și servicii pentru producție, în medie, 20 – 25% din produsul intern brut. În perioada postbelică, în țările dezvoltate, greutatea specifică a sectorului terțiar a sporit până la 60 – 65%, iar în țările în dezvoltare au predominat, după caz, fie sectorul primar (energetic, alimentar), fie cel secundar (industria tradițională)¹².

În ceea ce privește dotarea cu forță de muncă a sectoarelor economice în țările Europei sud-estice, între 1960 și 1980 – 1985 se constată scăderea numărului de angajați în sectorul primar de la cca 48 – 37% la doar 21 – 30%, creșterea proporțională a numărului de angajați în sectorul secundar de la 29 – 33% la cca 40 – 44% și – într-o măsură mai mică – în sectorul terțiar. În țările dezvoltate, peste 60% din numărul angajaților lucrează în sectorul terțiar, iar în cele în curs de dezvoltare, în medie, peste 50% din forța de muncă activează în sectorul primar¹³.

Comparațiile și concluziile parțiale de mai sus servesc la evaluarea sintetică a nivelului de dezvoltare social – economică a țărilor Europei sud-estice, privit din perspectiva indicatorilor de referință, comparativ cu cei înregistrați la scară mondială.

Indicatori	Nivel comparativ	
	1890 – 1945	1945 – 1985
Sporul demografic natural	mediu dezvoltat	dezvoltat
Speranța de viață	slab dezvoltat	dezvoltat
Structura economică	slab dezvoltat	mediu dezvoltat
Forța de muncă	mediu dezvoltat	dezvoltat
P.I.B. pe locuitor	submediu dezvoltat	slab dezvoltat

La sfârșitul secolului al XX-lea și în prima jumătate a secolului al XXI-lea, țările din Europa sud-estică prezentau indicatori ai dezvoltării social – economice inferiori mediei europene, dar superiori, cu unele excepții, țărilor în dezvoltare extraeuropene. Între principalii indicatori social – economici exista o **relativă coerență**. Privită în general, Europa sud-estică este o regiune **submediu dezvoltată**.

În a doua parte a secolului al XX-lea, principalii indicatori ai dezvoltării social – economice continuă să fie inferiori mediei europene, chiar dacă unii dintre ei tind să se apropie de aceasta. Între rezultatele activității economice, măsurate de produsul intern brut pe locuitor, și unii indicatori sociali și demografici, există o evidentă **lipsă de coerență**. Europa sud-estică se prezintă ca o regiune **cu dezvoltare frânată**, ale cărei performanțe economice au fost depășite de unele regiuni în dezvoltare extraeuropene.

1. În literatura de specialitate, a fost studiat și fenomenul subdezvoltării culturale, distinct de cel al subdezvoltării social – economice.
2. J. Freyssinet, **Le concept de sous – développement**, Paris, 1979, p. 17.
3. W. Moore, **Economic Demographic of Eastern and Southern Europe**, Geneva, 1945, p. 26.
4. Grupa **Țări dezvoltate** cuprindea în 1936 – 1938 țările cu un produs intern brut pe locuitor de peste 180 dolari curs 1938, iar în 1986 – 1988 țările cu un produs intern brut pe locuitor de peste 6.000 dolari curs 1960.
5. Grupa **Țări în (curs de) dezvoltare** cuprinde țările cu un produs intern brut pe locuitor inferior nivelurilor menționate. Vezi și infra.
6. Europa sud-estică, în accepțiunea de față, cuprinde: Albania, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, România, Turcia europeană.
7. W. Moore, **op. cit.**, p. 29.
8. S. Dumitrescu (coord.), **Economie mondială**, București, 1989, p. 45 – 56.
9. În dolari curs 1938.
10. În dolari curs 1960.
11. S. Damianov, **Sur le développement industriel du sud-est européen `a la fin du XIXe et au début du XXe siècle**, in „Etudes balkaniques“, 1979, p. 12 – 13.
12. S. Dumitrescu, **op. cit.**, p. 197.
13. T. Postolache (coord.), **Economia României – secolul XX**, București, 1991, p. 440 – 449.